

Zinātnes Vēstnesis

LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES UN LATVIJAS ZINĀTNIEKU SAVIENĪBAS LAIKRAKSTS

Nr. 13 (56)

1993. gada septembris

Cena 2 santīmi

LATVIJAS REPUBLIKAS PREZIDENTS LATVIJAS ZINĀTNU AKADĒMIJĀ

1993. gada 26. augustā LR prezidents Guntis Ulmanis Zinātnu akadēmijā tika ar LZA un Latvijas Zinātnes padomes vadību. Saruna ilga vienu stundu.

LZA pārstāvēja prezidents J. Liepēters, viceprezidents T. Millers (viņš arī LZP priekšsēdētājs), viceprezidents J. Stradiņš, akadēmikis sekretārs A. Siliņš, akadēmijas nodaļu vadītāji V. Hausmanis, M. Līdaka, J. Ekmanis, Zinātnes padome — Zinātnes padomes eks-priekšsēdētāji E. Grēns, I. Knēts, Zinātnes padomes priekšsēdētāja vietnieks P. Zvidriņš, Lauksaimniecības un mežzinātnē akadēmijas prezidents V. Strīkis (viņš arī Latvijas Lauksaimniecības universitātes rektors), Latvijas vēstures institūta direktors I. Ronis.

J. Liepēters īsti raksturoja LZA noīeto ceļu no prezidenta K. Ulmaņa ieceres par akadēmijas izveidi un akadēmisko institūtu dibināšanas līdz šai dienai, piemineklams, ka Latvijas ZA darbība pagātnē bija pazīstama gan PSRS, gan ārvalstis un 1992. g. nogalē Dānijas Zinātnes padomes organizētā starptautiskā ekspertīze kopumā pozitīvi novērtējusi Latvijas zinātnes līmeni. Tādā Latvijas zinātnē nav lokāli šaura, tā ir starptautiski atzīta.

Tomēr pašreizējais zinātnes stāvoklis izraisa bažas. Visu problēmu pamatā ir jautājums par Latvijas valsts attieksmi pret intelektuālā potenciāla izmantošanu (saglabāšanu). Zinātnes finansējuma lielums salīdzinājumā ar 1990. gadu ir samazinājies 10 reizes. Vai Latvija ies pa to ceļu, kas nodrošinās kultūras un izglītības attīstību, kur garīgās bagātības stāvēs augstāk nekā pārējās?

J. Stradiņš sacīto papildināja akcentēdam, ka valsts institūcijas līdz šim maz izmantojušas zinātnes potenciālu. Vai Latvijai nedraud trešā (pēc 1905. un 1945. g.) zinātnieku emigrācija? 47 Organikās sintēzes institūta zinātnu doktori jau strādā ASV, Kanādā, Zviedrijā, ir piefiekami novērtēti un nodrošināti. Tas būs neatgriezenisks zaudējums.

E. Grēns: — Situācijas uzlabošanai būtu nepieciešams radīt atvieglojumus nozarēm, kas racionāli un produktīvi izmanto zinātniskās izstrādes. Tagad pie mums

zinātnē saņem līdzekļus no budžeta, bet pasaulē zinātni pārvarā finansē tautsaimniecība.

T. Millers īsti raksturoja Latvijas Zinātnes padomes darbību un izteica viedokli, ka jāuzlabo Saeimas, Ministru kabineta sadarbība ar ZP un ZA. Viņš runāja arī par to, ka nelabvēlīgais inteliģences materiālais stāvoklis apdraud inteliģences atražošanu gan demogrāfiskā aspektā, gan arī sociālā — inteliģentā profesijas zaudē prestižu un zinātniskajā darbā vairs neiesaistā jaunatne.

V. Hausmanis akcentēja, ka humanitāro nozaru pētniekiem nedraud emigrācija, jo viņu pētījumu priekšmeti ir un paliek Latvija, tās tauta un kultūra. Galvenie uzdevumi būtu saglabāt Latvijas garīgās bagātības, ar algu politiku nepieļaut kvalificētu zinātnes speciālistu pārlešanu uz administratīvām un citām struktūrām, kur samaksas augstāk.

I. Knēts aizrādīja, ka Zinātnes departamenta vadību un Izglītības ministrijas vadību iepriekšējā valdībā nevar uzskaitīt par profesionālu. Ja Valsts prezidents atzinis, ka viņam ir nepieciešams padomnieks kultūras laukā, tad tāpēc nepieciešams ir arī padomnieks zinātnes jautājumos.

Tikšanās noslēgumā runāja Valsts prezidents Guntis Ulmanis.

— Nācu pie jums, domādams ieraudzīt spēku, kas varētu būt atbalsts prezidentam. Runājot par finansējumu, mēs runājam par galareztātu. Bet jāceras klāt pie saknēm, no kurām atkarīgs, kā šo finansējumu iegūt. Es cerēju dzīrdēt domas, kā valdībai šobrīd jādarbojas. Konkrēta problēma — enerģētika, gāze u.t. Būtu nepieciešams, lai speciālisti nedēļas laikā spētu dot pamatlēzēm par šādām problēmām, bet triju nedēļu laikā — izvērstu pamatojumu lēmuma pieņemšanai...

Protams, es saprotu, ka pašreizējos apstākjos, jūs esat «ledzīti sprostā». Mans morālais atbalsts jums ir pilnīgs. Bet mums jābūt skaidribā, ko spēju es un ko jūs varat un gribat, un kādiem līdzekļiem to varam sasniegt. Ir nodibināta Izglītības, kultūras un zinātnes ministrija. Būs zinātnes valsts ministrs. Zinātnē mūsu valstī nedrīkst zusīt. Man ir dota likumošanas inici-

tīva, pārliecībā mani par kādu noteiktu rīcību, un es rikošos. Budžeta jautājumā vajadzīga argumentācija, kāds būs labums Latvijai un ekonomikai, tad arī šo jautājumu varam risināt. Zinātnes pazaudešana Latvijā — tā būtu nelaime, kas līdzīga valodas pazaudešanai. Zinātnē mums nepieciešama savas vietas nodrošināšanai starptautiskajā aprītē, tā mums nepieciešama arī šeit.

Par prezidenta padomnieku zinātnē man nav iespējams runāt, jo vēl nav apstiprināts Valsts prezidenta kancelejas budžets. Taču varu sacīt: ja man būs algoti 10 padomnieki, tad tomēr patiesās informācijas iegūšanai man jābalstās uz 10 000 nealgotiem, un tāds var būt ikviens no jums.

Es lūgšu Birkava kungu vairāk izmantot ZA, ZP un tās ekspertu komisijas. Vajadzīga arī pašu zinātnieku iniciatīva — jāgādā privātpasūtījumi, jāsadarbojas ar firmām un uzņēmumiem.

A. Siliņš: — Tas, ka zinātnieki nav bijuši pietiekami aktīvi, ir saistīts arī ar to, ka jāpārvār gadu desmitos veidojusies psiholoģiskā barjera. Ar zinātnes līdzdalību pagātnē argumentēja daudzas nepareiziņas un pat kārtīgas lietas, tādēļ ne mazums cilvēku apzināti stāvēja malā, lai nebūtu jāpiedalās aicīgnību pamatošanā. Es domāju — pēc šīs tikšanās mēs jutīsimies drošāki. Aktivitāte radīsies, ja redzēsim, ka mūs uzsklausa.

* * *

Klātesošie zinātnieki izteica gandarījumu par sarunas lietišķumu un konkrētumu.

L. KALINKA, J. KRISTAPSONS

DIPLOMA PASNIEGŠANA

1993. gada 26. augusta pēcpusdienā LZA augstceltnē, pēc darbīgas tikšanās K. Ulmaņa piemiņas fonda sanāksmē, prezidents J. Liepēters pasniedza akadēmijas Goda loceklī diplому rakstniekiem Jānim Klīdzējam, kurš fonda sanāksmē bija teicis runu un ievēlēts par tā Goda biedru.

Tikšanās reizē piedalījās rakstnieka dzīvesbiedre Emīlija Klīdzējas kundze un rakstnieka radi — Latvijas pazīstamā ārstu Klīdzēju ģimene.

J. Klīdzējs, ar pateicību sapemot savas literārās un sabiedriskās darbības vērtējumu, uzsvēra, ka Latvijas zinātnieku darbi, zinātniskā periodika, it īpaši žurnāls «Latvijas Zinātnu Akadēmijas Vēstis», visos laikos ir devuši iespēju tautiešiem trimdā sekot norisēm Latvijā. «Mēs lasījām to, kas mums to izteica, mēs lastījām šārī rindām», teica rakstnieks.

Tieksmes pēc tautas vienošības, latviskuma, sāpe un rūpe par dzīmtās Latgales izaugsmi un attīstību — tādi bija J. Klīdzēja Dzimtenes apmeklējuma vadmotīvi šī gada augustā.

Ceremonijā piedalījās un rakstnieka devumu latviešu kultūrā vērtēja akadēmīki J. Stradiņš, V. Hausmanis, J. Ekmanis, kā arī J. Raiņa Literatūras vēstures un mākslas muzeja fondu glabātāja A. Egliena.

Rakstnieka atbildes runā izskanēja atziņa, ka ASV iegūtās grāds kliniskajā socioloģijā viņam devis iespēju reljefāk attēlot savu varonu raksturus. Tas, ka, nerau-goties uz akcentu, jauno maģistru nodarbināja pasnie-dēja amatā, savukārt raksturo viņa centību un prasmī iekļauties sabiedrībā. Latgales problēmas, latgaliskais — tas saglabājies ne tikai Jāņa Klīdzēja latviešu valodā, bet joprojām visur — domās, rakstos, darbos.

I. T.

JĀNIS KLĪDZĒJS

Rakstnieks Jānis Klīdzējs ir dzimis 1914. gada 6. maijā Viljānu pagasta «Kurpnieku» mājās. Mācījies Skatgalas pamatskola, Rezeknes komercskolā, studējis Latvijas universitātē lauksaimniecību.

Dzejot sācis agri un jau skolas gados publicējies. Pirmā publikācija ir dzejolis ar zīmīgu nosaukumu — «Vēsture». Tas parādījās zurnālā «Sauleite». Pirmajai publikācijai sekoja nākamās: dzejoli, tēlojumi, stāsti, raksti, un jāatzīmē, ka tie visi bija latgaliešu perio-diskos izdevumos. No 1934. g. rakstnieks publicējās arī latviešu literārājā valodā.

Ipašu lasītāju atzinību ieguva rakstnieka pirmais romāns «Jaunieši», kurš grāmatā iznāca 1942. g. Kādas Latgales vidusskolas absolventu liriskie liktenstāsti ietekmējuši ne vienu vien lasītāju paaudzi. Dzīmtās puses mīlestība, rūpes par tās vienkāršo lauzu izglītību — šie dzīļi cilvēcīgā motivi rakstnieka daiļradē vadījuši viņu visu mūžu un devuši lasītāju mīlestību un cieņu.

Otrais pasaules karš ietekmēja lielas latviešu inteli-ģences dalas liktenus. 1944. g. rakstnieks nokļuva Vācijā, 1950. g. — ASV. Turpinot izglītību Kalifornijā kliniskajā socioloģijā, Romānos, stāstu, eseju un no-velju krājumos, literatūrkritiskajos rakstos atklājās autora mākslinieciskais spēks un psiholoģiskais dzi-jums. No ražīgā radošā mūža veikuma — pāri par 20 pēckara gados publicētajām grāmatām Latvijas lasītāju uzmanību pēdējos gados neapšaubāmi piesaistīja romāns «Cīlveka bērns», kura ekrанизāciju liekiski vei-cis režisors Jānis Streičs.

Rakstnieks vairākkārt sanēmis gan Kultūras fonda, gan K. Barona un J. Jaunsudrabiņa balvas. 1992. gada 24. novembrī Latvijas Zinātnu akadēmijas Pilnapulce ievēlēja Jāni Klīdzēju par Latvijas Zinātnu akadēmijas Goda loceklī, tā apliecinot viņam Latvijas akadēmiskās zinātnes atzinību un cieņu.

LATVIJAS VALSTS LAUKSAIMNIECĪBAS MEHANIZĀCIJAS UN ENERĢĒTIKAS ZINĀTNISKI PĒTNIECISKAIS INSTITŪTS

IZSLUDINA KONKURSU

uz akadēmiskajiem amatām šādos pētījumu virzienos:

1. Augsnes sagatavošanas tehnoloģijas un tehnika

professors	— 1 vieta
vadošais pētnieks	— 1 vieta
pētnieks	— 1 vieta
asistents	— 1 vieta

2. Laukkopības kultūru audzēšanas mehānizātēs tehnoloģijas un tehnika

vadošais pētnieks	— 6 vietas
pētnieks	— 4 vietas
asistents	— 2 vietas

3. Lopkopības būves, produkcijas ražošanas tehnoloģijas un iekārtas

vadošais pētnieks	— 2 vietas
pētnieks	— 3 vietas
asistents	— 1 vieta

4. Perspektīvās lauksaimniecības tehnikas izstrādāšana

professors	— 1 vieta
vadošais pētnieks	— 1 vieta
pētnieks	— 4 vietas
asistents	— 1 vieta

5. Lauksaimniecības enerģētika

professors	— 1 vieta
vadošais pētnieks	— 1 vieta
pētnieks	— 2 vietas
asistents	— 1 vieta

6. Tehniskā informācija, reklāma

pētnieks	— 1 vieta
----------	-----------

Dokumenti iesniedzami: LV-2130, Rīgas raj., Ulbroka, Institūta ielā 1, viena mēneša laikā kopš konkursa izsludināšanas dienas.

Tuvākas ziņas pa tālr. 910873, 910879.

Latvijas Zinātnes padomē

Prof. JĀNIS STRADINŠ

PREZIDENTA KĀRLĀ ULMANA ZINĀTNES POLITIKA*

Zinātnes politika, saprotams, bija tā darbības sfēra, kas atradās pēdējā Latvijas valsts prezidenta Kārlā Ulmana interesešu arjergardā vai vismaz patālā periferijā. Vispār Latvijas Republikas pastāvēšanas gados zinātnē tomēr nebija izšķirīgā dzīves un kultūras nozare un nevarētu apgalvot, ka tieši sasniegumi zinātnē būtu tie, kuri izcēlu šos «labos gadus». Taču Latvijas Republikas laikmets un īpaši K. Ulmana autoritārs valdišanas gadi (1934—1940) ir joti nozīmīgi arī Latvijas zinātnē vēsturei, jo tieši šajā laikā pirmoreiz Latvijā aizsakas valstiski organizēta valsts aprūpēta zinātnē.

Pirms Latvijas valsts dibināšanas Latvijas teritorijā strādājušiem zinātniekiem bija izcilis, starptautiski pazīstami sasniegumi — minēsimi kaut vai fiziki T. Grothus un zoologu E. Eihvaldu Kurzemē 19. gs. sākumā vai kīmiku V. Ostvaldu un P. Valdenu Rīgas Politehnikumā 19. gs. beigās, taču tie bija zinātnieki — individuāļi vai augstskolu mācībspēki, saistīti ar augstskolu, bet ne ar valsti. Darbojās zinātnieku biedrības, kuras apvīrēja g. k. vācbaltiešu cilmes pētniekus, darbojās internacionāli orientētās Rīgas Politehniskais institūts. Zinātnisko pētniecību determinēja pašu pētnieku — augstskolu docētāju vai privāt-zinātnieku — amatieru personīkās intereses, jo galu galā viņi paf nepārstāvēja kādu valsti, bet tikai sevi pašu vai trīs Latvijas (Rītijas) gubernās (latviešu zinātnē kopš jaunlatviešu laikiem un Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas dibināšanas bija aizmetēta stāvoklī). Šāds stāvoklis zinātnē, īpaši dabaszinātnēs, vispār ir normāls — prioritāram jābūt zinātnieka individuālajam interesēm un tieksmēm, taču svarīga ir arī zinātnieka attieksme pret dzimteni, tās vajadzību parreiza izpratnei un cēnšanās tai kalpot.

Kad 1919. gadā neatkarīgajā Latvijā organizējās Latvijas augstskola (kopš 1923. gada — Latvijas Universitāte), augstskolas ar autonoma statusu un Saeimas apstiprinātu saversmi, kuru Saeima deklarēja par augstāko zinātnes un izglītības centru Latvijā, tā pieņēma par savu devīzfeicenu: «*Scientiae et patriae*» («Zinātnei un tērvzemei»). Tātad tika izcelts, ka zinātnei jāpievērtas gan pasas zinātnes, gan arī tērvzemes — Latvijas problēmām.

K. Ulmanis bija pirmsais Latvijas politiķis, kurš zinātnei piegāja no valsts viedokļa, kurš zinānes aprūpēšanu pācēla valsts politikas, ne augstskolu vai sa biedrisku iniciatīvu līmenī. Līdzās vīnam kā «zinātnes politikas» ceļmlaužus gan varam minēt arī pirmo vēlēto Latvijas Universitātes rektori prof. E. Felsbergu (izstrādāja un Saeimā aizstāvēja Latvijas Universitātes saversmi), prof. K. Balodi (dedzīgi propagandēja «zinātnes politikas» ne pieciešamību Saeimā un daudzos rakstos; starp citu, 1919. gada beigās, pēc N. Valtera liecības, tieši Ulmanis kā Pagaidu valdības vadītājs aicināja K. Balodi no Berlīnes uz Latvijas augstskolas rektora posteņi), pirmo izglītības ministru, enciklopediski izglītīto K. Kasparsonu, vēlāk — arī Ulmana režīma izglītības ministru A. Tenteli un J. Auškāpu. Taču minētajiem cilvēkiem, saprotams, nebija tādu iespēju īstenoj savas idejas dzīvē kā K. Ulmanim autoritārs iekārtas gados.

K. Ulmanim bija agronoma izglītība, un jau no savas darbības pašiem sākumiem (kopš

1899. g.) viņš bija izcēlies kā jaunāko lauksaimniecības zinātni atziņu popularizators un inovāciju dedzīgs ieviesējs Latvijas praktiskajā lauku dzīvē. Atskaitot vēl vēstures zinātni, par cītām zinātnēm Ulmanis, šķiet, speciāli nav interesējies, taču viņa darbības analīze jauj secināt, ka Ulmaņa uztverē bija trīs prioritātes: 1) zinātnē kā nacionālās pašapzinās avots (Latvijas vēsture, latviešu folkloru un etnogrāfiju, valodniecību); 2) Latvijai praktiski nodorīgas zinātnes (lauksaimniecības zinātnes, zinātnes par Latvijas dabu, derīgajiem izrakteniem u. tml.); 3) fundamentālās dabaszinātnes un eksaktās zinātnes kā Latvijas valsts starptautiskā prestiža celšanas momenti (darbības pašā beigu posmā).

Pirmais momentu Ulmanis pauž laikoni un spilgti savā runā LU atklāšanas ceremonijā:

«Tikai tā fanta un valsts aug, kas savus ideālus tur augsti. Mums šie ideāli jātur augstāk par visu. Šai zināt latviešu fanta ir gājis grūti, bet tagad tā varēs remdēt slāpes pēc ideāliem zinātnēs dzidrājos avotos. Latvijas sabiedrībai no dažādām pusēm pārmet materialismu. Līdzšinējās skolas un augstskolas ideālisma zinātē deva maz, jo tās bija svešas, vilka nost no mūsu zemes. Latvijas Augstskola mācīs audzināt dēlus un meitas tā, lai tie ar paceltu galvu atzītos, ka viņi IR Latvijas dēli un meitas.»

Tieši Ulmaņa vadītā Pagaidu Valdība pēc ministru prezidenta ierosmes 1920. g. 18. novembrī izveidoja arī Latvijas Kultūras fonda, kurš deva līdzekļus zinātnēs, mākslas un izglītības izkopšanai un izplātīšanai, piešķira prēmijas par pētnieciskiem darbiem, izgudrojumiem un atradumiem, stipendijas ārzemju studiju ceļojumiem, zinātnēs un mākslas popularizēšanai. Kultūras fonda pabalsti, cīta starpā, nodrošināja Mīlenbahā-Endzelīna «Latvijas valodas vārdnīcas» izdošanu, latviešu vēsturnieku komandējumus uz Zviedrijas, Vācijas, Polijas, Vatikāna arhīviem, LU Botāniskā dārza iekārtošanu Pārdaugavā, Latvijas biologu, ģeogrāfu, mediku pētījumus, doktora disertāciju izdošanu. Fonds sniedza lielu atspaidu Latvijas Universitātes pētnieciskajam darbam visā neatkarības posmā. Būtu jācenīšas panākt, lai arī mūsdieni apstāklos Latvijas Kultūras fonda turpinātu sava priekšteča tradīcijas — veicināt nopietnu zinātnisku pētījumu fāpšanu.

1929. gadā K. Ulmanis tika ievēlēts par Latvijas Universitātes goda locekli (tātad ar balss-tēsbām LU padomē, ko, cītāl mēs zinām, viņš gan izmantojis nav) un 1934. gadā, pēc 15. maija apvērsuma, promovēts par divu LU fakultātu — lauksaimniecības un tautsaimniecības — tiesību fakultātes — goda doktoru. Abu doktora grādu saņemšanas ceremonijā 1934. gada 14. novembrī K. Ulmanis turēja akadēmisku runu par lauksaimniecības ekonomisko un politisko nozīmi pasaule. Manuprāt, šī LU rakstos iespiestā runa ir viens no izcilākajiem viņa priekšslājumiem, bez pārspīlējumiem un tukšvārdībās; tajā pamatots viedoklis par lauksaimniecību kā cilvēces visizplatītāko, fundamentālāko un arī stabilāko nodarbošanos, kritizētas marksisma tezēs. Minēsim citātu:

«Nav mans nodoms idealizēt zemnieku kārtu, — arī viņā mēs sastopam labus un jaunus cilvēkus, darbīgos un kūtrus, ticīgus, māntīcīgus un neticīgus, — bet tomēr lauksaimniecības darba un rāzošanas apstākļi ir sevišķi labvēlīgi pozitīva tiņa cilvēka izveidošanai, kurā apvienojas individuālistiskas psihēs labas īpa-

šības ar indivīdu kopības sajūtu, kas ierobežo nevēlamas tieksmes cilvēka dabā, kas ieaudzina viņa labu tiesu dabiskas, reliģiskas izjūtas, morāli un tradīciju. Tas ir tas «lēnais, reakcionārais», zemnieks, kuru daudzi moderni sociālekonomiskie teorētiķi uzskata jāuzņem par iznīcināmu tipu, pielīdzinot to vergam un tumsonim. Viskrasīgā to izsaka marksisma teorētiķi, kas taisni tādēļ ražošanas līdzekļiem piešķaita arī zemi, kas jānacionalizē, nolaupot zemniekiem organisko saiti ar viņa zemi, izraujot viņu ar saknēm no viņa dzīves pamata un padarot viņu par proletariācijas un lauksaimniecības industrializācijas elementu, bez personības, bez asinīm, bez dzīva gara. «Lūk kur ir» — tāsaka viens no izciliem marksisma teorētiķiem — «mūsu agrālikumu lielā revolucionārā nozīme: mēs iznīcinājām absolūto renti, atcēlām privātpašumu uz zemi un izvedam zemes nacionālizāciju.»

Marksismam ir liela vēsturiska nozīme, ko neviens no mums negribēs noliegf; tas ienesa jaunas domas tautsaimniecības doktrīnā, sociālā ekonomikā, politiskā filozofijā; marksisms attīstīja ekonomisko liberālismu līdz viņa pēdējai pakāpei, lai līdz ar to tam dotu nāves triecenu, jo katrai teorijai ir siks optimālais un beidzot maksimālais plielošanas laikmets, pēc kura sasniegšanas viņa atmirst. Tādēļ mēs nevarām atzīt par paliekošu kaut kādu saimnieciskas attīstības pakāpi, ko pēc savas, lai arī cik pārliecinošas, bet tomēr tikai pārejoši pareizas logikas mums grib uzspiest kāda teorētiska mācība. Mūsu celš ved uz priekšu. Marksisms mūs ir daudz mācījus, mēs to iegaumēsim, bet mēs ejam tālāk.»

Visumā tomēr Saeimas laikos K. Ulmanis stāvēja no LU problemām patālu, kaut arī izsacīja replikas, apspriežot izglītības budžetu Saeimā. Universitātē zinātēs balstījās uz demokrātiskām, internacionālām tradīcijām, kas ne vienmēr atbilda Ulmaņa nacionālajām prioritātēm, īpaši vēstures zinātnē (kur dominēja profesori L. Arbusovs, R. Vipfers). Augstskolas rektori visi (izņemot J. Auškāpu) politiskā spektra zinātē stāvēja patālu no K. Ulmaņa, centās būt izteikti apolitiski. Universitātē valdīja liberāls, ne autoritārs gars; galveno vērību pievērsa augstākajai izglītībai, speciālistu sagatavošanai, nevis pētniecībai, kas vairāk vai mazāk joprojām palika, tāpat kā vecajā Rīgas Politehniskajā institūtā, katra docētāja personīka liefa. Jāatzīmē arī K. Ulmaņa ne visai labvēlīgā attieksme pret studentu korporācijām (par ko liecību savās atmiņās sniedz ministrs A. Bērziņš), arī zināma spriedze attiecībās ar lauksaimniecības fakultātes mācībspēkiem (īpaši P. Lejiņu).

Pēc 15. maija Latvijā pamazām sāk veidoties valsts kontrolēta zinātnēs politika. Tieks izvirzītas stingrākas prasības studentiem, lai nebūtu vairs «mūžīgo studentu», tiek izveidots Latvijas studiju fonds. Līdztekus tiek doti atvieglojumi docētājiem, kas vēlas nodarboties ar pētniecību. Jau autoritārā režīma pirmā izglītības ministra (1934—35) prof. L. Adamoviča laikā Ministru kabinets 1935. gada 10. aprīlī izdeva likumu «par atvājinājumiem LU mācību spēkiem zinātniskām studijām», kas paredzēja atļaut atbrīvot mācībspēkus periodiski līdz 2 semestriem no pedagoģiskiem pienākumiem pilnīgi vai daļēji, bet ne biežāk kā ik pēc 6 gadiem, t. i., ievada arī Latvijā Rietumu augstskolām raksturīgo «sabbathic year» tradīciju. Docētājiem bija paredzēts pilns

atalgojums, tie drīksēja saņemt arī no citiem fondiem pabalstu pētniecībām darbam un šis gads bija izmantojams pētniecībai. Būtu vērts pēc LU arhīva datiem izpētīt, cik lielā mērā jaunais likums reāli ir tīcis likts lietā.

1935. gada 12. septembrī Ulmaņa ministru kabinets izdeva arī likumu par Latvijas Universitātēs Zinātniskās Pētniecības fondu, no kuras docētāji varēja saņemt neatmaksājamus pabalstus pētniecībām (aparātūras un materiālu iegādei, arhīvu studijām, ekspedīcijām). Fonda valde bija LU rektors (prof. J. Auškāps vai M. Prīmanis) un kā locekļi — profesori K. Kundziņš, A. Švābe, A. Petrikalns, P. Stradiņš, Alfr. Vītolis, doc. F. Gulbis. Neplīnos četros gados (līdz 1939. g. 1. jūlijam) fondu tika ieskaņoti 124 600 lati (50 tūkstoši no valsts budžeta, 40 tūkst. no LU speciālajiem līdzekļiem, 32 tūkst. no Kultūras fonda, nedaudz — arī no privātēm ziedojušiem). Šajā laikā pabalstu saņēma 41 persona 77 700 latu apmērā, lielākoties gados jaunāki, vēl avansējoši zinātnieki.

Ulmaņa autoritārā režīma īpatnība ir tā, ka šajā laikā sāka dibināt arī patslāvīgas, ārpus Universitātēs funkcionējošas pētniecības iestādes, kas būtu tiesīs saistītas ar valsts vadības struktūrām vai pašu prezidentu un kuras būtu efektīvā kontrolejamas vai «vadāmas no augšas». Pirmā šāda iestāde bija Latvijas Vēstures institūts. To dibināja 1936. gada 14. janvārī pēc K. Ulmaņa personīkas ierosmes, kurš bija deklarējis: «Mums jāpēt mūsu vēsture. Mums ar to jāiezīstas un mums pašiem jāraksta mūsu vēsture». Pirmo impulsu, šķiet, deva debates Saeimā 1929. g. maijā, kur prof. K. Balodis un K. Dēkens asi kritizēja Universitāti par nepāreizu pieejumi vēstures un latviešu literatūras pētniecībā un arī Ulmaņu izmeta pa zīmīgai replikai. Institūta veidošana bija saistīta ar paredzēto Baltijas valstu vēsturnieku konferenci Rīgā (K. Ulmaņa protektorātā), bet viss izrietēja no K. Ulmaņa joti no pietīnās attieksmes pret vēstures zinātni. Cītās no Ulmaņa atkāla iestādes par Latvijas Vēstures institūta pirmo goda biedru. 1939. gadā institūtam valdība uzdāvīnāja ēku Anglikānu ielā 5. Šī politizētā vēstures zinātnē varbūt tomēr uzskatāma par «bērnu slimību», ar laiku viss būtu iegājis kritiskās pētniecības sliedēs.

1936. gadā nodibināja Zemes bagātību pētniecības komiteju, ko 1939. gadā pārveidoja par institūtu pie Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas; par komitejas izveidošanas apstākļiem un Ulmaņa personīko līdzdalību šajā liečī raksturīgu liecību atstājis J. Greste, par to mazliet tālāk. Vēl agrāk, 1935. gadā, Folkloras krātuves ietvaros ar prof. J. Endzelīnu ierosīti dibināja Valodas krātuvi (vec. arī E. Hauzenberga-Šturma). Uz šo iestāžu bāzes domāja veidot Valodas un folkloras institūtu. 1942. gadā bija iecerēts izveidot neatkarīgu Dabaszinātņu institūtu, ko, cik jaušams, vadītu jaunais izglītības ministrs prof. J. Auškāps vai M. E. Straumanis.

Prof. J. Auškāpa, pēdējā (1938—1940) Latvijas Republikas izglītības ministra, personība Latvijas zinātnēs veidošanā izcelama īpaši. Viņš bija enerģisks, rosiņķis un autoritātīvās par abiem saviem priekšgājējiem, 5 gadus bija jau sabījis LU rektora amatā, joti spilgts orators, pēc A. Bērziņa vērtējuma «viens no spējīgākiem Ulmaņa līdzstrādniekiem». Runu kopojumā «Zinātnei un Tēvijai» (1937) J. Auškāps cildināja vadonības politiku, nacionālo Latviju, varbūt pat pārlieku glaimoja Ulmanim, taču konsekventi virzīja domu par zinātnes nepieciešamību valstij un sabiedrībai, īpaši akcentējot dabaszinātnes.*

* J. Auškāpa minēto grāmatu atkārtotā un stipri papildinātā izdevumā 1993. gadā, ar J. Stradiņa plašu apceri par J. Auškāpu, laids klajā apgāds «Arta». Uzmanīgs lasītājs tājā atklās daudzas vēl ņodītās aktuālās idejas par grāmatas saistību ar tautu un valsti.

Ir laikabiedru liecības, ka Auškāps un Ulmanis bija iecerējuši, līdztekus Latvijas Universitātei, kura bija mazāk pakļauta autoritārs varas tiešai iefekmei, izveidot Latvijā savu Zinātņu akadēmiju «profesiju kameru» konцепcijas ietvaros. Ideja par Zinātņu akadēmiju Latvijā tika izsacīta jau 1918.—19. gadā, kad nebija vēl skaidrs, ciktāl Latvijas Universitāti izdosies izveidot par latvisku zinātņu centru, šo domu virzīja izglītības ministri K. Kaspars, J. Plāķis, vēlāk arī Rainis (viņa izteikums par to rodams laikrakstā «Sociāldemokrāts», 1927. g. 2. jūlijā), taču Akadēmijas dibināšanu kavēja līdzekļu trūkums un zināmā mērā arī LU dominējošā loma. Vēlāk daļa nacionāli un konservatīvi nosakaņotu zinātnieku domāja šo ieceri īstenot Rīgas Latviešu biedrības paspārnē. Tur pēc prof. P. Šmits, F. Baloža un A. Tentelē ierosmes izveidoja Zinātņu komitejū, būtībā nevalstisku, privātu zinātņu akadēmiju. Tās priekšnieki bija prof. P. Šmits (1932—38) un pēc viņa nāves prof. J. Endzelīns (1938—40), un locekļu skaitā bija ievērojami Latvijas un ārziņju zinātniekis, lielākoties humanitāro zinātņu pārstāvji.

Taču šī Zinātņu Komiteja neguva valstisku akceptu varbūt tāpēc, ka tā veidojās Rīgas Latviešu biedrības ietvaros, ko vadīja adv. A. Krasīkalns no Ulmanim svešām, konservatīvās pilsonības aprindām (kauf arī pats Ulmanis 1938. gadā beidzot tika ievēlēts par RLB godabiedru!). Stāvoklis mainījās pēc Krasīkalna nāves 1939. g., kad par biedrības jauno priekšnieku ievēleja Rīgas lielvecāko R. Liepiņu. Nav izslēgts, ka tuvākajos gados Zinātņu komiteju būtu pārņemusi Latvijas valsts, izveidojot «personālo zinātņu akadēmiju.» Taču Ulmanim jau 1935. gadā bija cits, sāvs plāns par Zinātņu akadēmijas veidošanu, ko viņš pirmoreiz publiski izklāstīja 1935. gada rudenī sarunā ar zinātniekiem un preses pārstāvjiem. Šis plāns paredzēja arī institūtu iekļaušanu ZA struktūrā, kā to liecina Ministru kabineta 1936. gada 14. janvāra likums par Latvijas vēstures institūtu, kur tieši sacīts, ka «dibinoties Latvijas Zinātņu akadēmijai Vēstures institūtās tajā kā viņas pirmā sastāvdala.»

Šādas zinātņu akadēmijas veidošanu atbalstīja arī J. Auškāps, kurš labi saprāta zinātnes, arī fundamentālo zinātņu nozīmi Latvijai. Auškāps bija dedzigs latviešu nacionālists, taču rezē arī Pēterburgas un Rīgas dabaszinātneku internacionālajā vidē ieaudzis dabaszinātneks, pēc izglītības kīmikis. Savos zinātnei veltitajos rakstos Auškāps stipri ietekmējis no izcilā Rīgas kīmika akadēmika P. Valdena domām par zinātnes misiju sabiedrības attīstībā, kas izsacīti P. Valdena 1910.—18. g. lasītajos referātos (viefumis Auškāpa domas ir burši Valdena izteikumu pātpapīnājumi). Cita autoritāte Auškāpam bija viņa skolotājs Pēterburgas darba gados, Krievijas ZA akadēmīks A. Porais-Košīcs. Auškāps pazīna pirmsrevolūcijas Pēterburgas ZA pieredzi, bija neapšaubāmi krieviši, kauf arī krasīs antikomunistiski orientēts, visai naidīgs vāciešiem. Domāju, ka tuva pafiesībai būs uz laikabiedru atmiņām balstītā hipoteze, ka Ulmanis — Auškāpa iecerētās Latvijas Zinātņu akadēmijas modelis būtu tuvs kādreizējai Krievijas Zinātņu akadēmijai — «personāla akadēmija» ar tāi piesaistītiem institūtiem un laboratoriām. Šo modeli pazīna arī Krievijā studējušais A. Tentelis.

Te jāpiemērina doma, ka zinātņu akadēmija vispār sākoņējī ir monarhistiskas iekārtas atribūts, kas veidojas valdnieka vai valsts protektorātā, atšķirībā no demokrātiskā veidotām universitatēm. Arī elitārā Latvijas Zinātņu Akadēmiju vismaz sākumā neapšaubāmi būtu bijusi autoritārs režīma produkts. Valsts iejaukšanās zinātnes dzīvē saistīta ar plusiem un minusiem. Pozitīvs ir valsts atbalsts, finansējumi, plašākas darbības iespējas, saistība ar nacionācijas prioritātēm. Mīnuss ir mesli valdošajam režīmam, konjunktūrismu iespēja, arī tādi momenti, kā nacionālā gara, nacionālā

prestiža, nacionālās pašapzināšanas iecelšana, kas draud hipertrōfēties un klūt par pašmērķi. Te ir analoģija ar valsts kapitālismu — valsts iejaukšanās saimnieciskajā dzīvē, regulējošo funkciju pārņemšana, vismaz daļēji.

Iekļaušanās valsts oficiālajās struktūrās autoritārā režīma laikā būtu neapšaubāmi veicinājusi zinātnes (arī dabaszinātņu) finansējuma un prestiža pieaugumu valstī, kas Latvijas Republikā un valdošajās aprindās visumā nebija augsts, kā to liecina, cīta starpā, arī Saeimas debates 1929. gadā, kurā akadēmiskas aprindas saņēma asu kritiku gan no labās, gan no kreisās pusēs. No Ulmaņa iedibinātās Tēvzemes balvas 23 ieguvējiem tomēr 5 ir zinātnieki — J. Endzelīns, P. Šmits, A. Tentelis, J. Mazvērtītis, vētrinārziņnieks L. Kundziņš, tātad 2 filologi, 1 vēsturnieks, 2 lauksaimniecības speciālisti, kas neapšaubāmi atbildē pasaš K. Ulmaņa zinātnes prioritātēm, taču diez vai reāliem sasniegumiem Latvijas zinātnē (neviena dabaspnieka, neviena medīka).

Nozīmīgs moments arī zinātnes politikā ir K. Ulmaņa iecerētā un arī īstenotā Jelgavas lauksaimniecības akadēmijas dibināšana 1939. g. 1. jūlijā, kuru izvietoja Rastrelli celtajā un pēc Ulmaņa rīkojuma restaurētā kā daudzējā Kurzemes hercoga rezidence — «Viestura piemiņas pilī», vienā no reprezentatīvākajām Latvijas celtīnēm. Līdz ar to agqrārā zinātne tika pārceļta uz Zemgali, tuvināta laukumi. Atklājot JLA 1939. g. 28. oktobrī, K. Ulmanis savā uzrunā sacīja:

«Jūs strādāsiet šo iespēju visplašākā mērā taisni te, labi un lietišķi iekārtotā un ierīkotā patstāvīgā akadēmijā. Tā izcēla jau ministrs Auškāps akadēmijas atklāšanas dienā, runādams par pilnīgi patstāvīgo, savdabīgo lauk- un mezsaimniecības zinātnes raksturu. Vēl otru lietu atzīmēja tā pašā reizē ministra kungs, proti, lielo ieguvumu, ka akadēmijai būs visplašākā iespēja izkopt patstāvīgu pētniecības darbu, teikdam: «ir tik daudz ierosinoša tieši radošam darbam mūsu latvisķā atmosfērā un mūsu latvisķās saimniecības un zemes apjomos». Es varu teikto tikai pastiprināt. Taisni pētījumi, patstāvīgi un plaši mūsu pašu pētījumi nepieredzētā bagātībā stiprinās un plašinās pamatus mūsu pašu zemes zinātnē un zinātnisko atzinu izpratnei mūsu pašu lauk- un mezsaimniecībā. Un jo tiešāk zinātniskās atzinības nāks no mūsu pašu avotiem, jo auglīgākas fās būs, jo lielāks palīgs tās būs mūsu mācītēm lauksaimniekiem un mežkopījumiem.»

Raksturīgi, ka šajā citātā «mūsu pašu» 2 teikumos atkārtojas 5 reizes (gandrīz kā dziesmā «Sis alutīn ir mūsu pašu!»), ar to sabalsojās arī Ulmaņa runa Latvijas agronomu XI zinātniskājā kongresā (1938.) — pīeja ir praktiski utilitāra, tā mudina balstīties uz pašu spēkiem, jo vairāk tādēj, ka bija jau sācies 2. pasaules karš un Latvija varēja vairs orientēties vienīgi uz vietējiem resursiem un pašu ieteikulālo potenciālu.

Sīs moments jo spilgti izpaužas arī Zemes bagātību pētīšanas komitejas (vēlāk — institūta) dibināšanas apstākļos, par kuriem savās nepublicētajās (ar 1942. g. datētajās) atmiņas runā pāztāstītās skolotājs un novadpētnieks J. Greste, kurš pats bijis šajā lietā galvenais iniciator. Tā kā Greste atmiņas sniedz zīmīgu materiālu, arī Ulmaņa un viņa attīkstības raksturojumu, tad ir vietā atlāstīt šo materiālu sīkāk.

J. Greste liecina, ka pēc 1934. g. 15. maija revolūcijas. Bez asinīm. Bet ar asarām gan» viņš savu uzskatu dēļ padzīts no Izglītības ministrijas un viņš spiests kādu laiku strādāt uz laukiem, kamēr 1935. gada rudēnī Skolu muzeja pārziņis Siliņš pieaicinājis viņu, Greste, Rīgā rīkojamajā Kurzemes izstādē izveidot nodalū par Kurzemes derīgajiem izrakšanu. Greste šo uzdevumu nēmēs darīt ar sājūmu, lai pārādītu tājā laikā vēl nenovērtēto Latvijas vietējo minerālu un iežu, saldūdens kaļķu, cehšteina kaļķakmeņa, kūdras, māla, krāsu zemju, smilts izmantošanas iespējas. — «Mums nekā nav» — tā

ir aplama valoda. Mums ir daudz vērtīgu un derīgu izrakšanu, — tāds bija Greste viedoklis. Taču Izglītības ministrijas attieksme pret izstādi un Greste priekšķumiem bija vienaldzīga. Vienīgā iespēja bija pievērst paša Ulmaņa uzmanību šai problemai, tādēj Greste inspirējis J. Jaunsudrabiņu, Āronu Matīsu un O. Nonāca rakstus presē.

Ulmanim bija tāda paraža: pirms viņš nāca uz izstādi, tas vispirms sūtīja savus laudis vai nu Cimmermani-Rudumu vai Druvu, dažreiz arī pīknābi Bērziņu vai cīfu. Tie iepriekš arī izstādes saturu, referēja Ulmanim un tad jau iepriekš radās lēnumi, kas tika izstādē paziņoti. To vienmēr esmu ievērojis... Šie kungi, kā redzams, ziņoja Ulmanim, bet Ulmanis tad tāsīja slēdzenus, bet izstādē nonācis uz ātru roku tāsīja lēnumus un deva noteikus rīkojumus.

Tādā kārtā izdevās organizēt Ulmaņa un valdības locekļu apciemojumu izstādēs priešpēdējā dienā, 1935. gada 21. decembrī. Apciemojumu sākumu Greste apmeklēja:

«lenāk pa durvīm Ulmaņa fi-

gūra, tam pakalj Siliņš un vesela kavalkāde, varbūt cilvēku 40—50. Siliņš stāda mani priekšā Ulmanim: «Greste, šīs nodalas organizētās!» Tad notika kauf kas, ko Ulmaņa pavadoji nevarēja saprasti. Ulmanis izplēta acis, pānāca uz priekšu un pieleicies prasīja: «Vai Greste vai? Vai tas pats Greste?» Klusībā pamērā tāda saprasti: «Tas pats gan». Dažus acumirkļus kavējās atmiņās no 1905. gada, kad ar Ulmani Valmierā piedāļājās (vadījām) revolūcijas kustību. Tā bija mēma scēna, ko klātesošie nevarēja saprast...»

Sekoja nodalas demonstrācijas, kurā Greste pārliecinoši izklāstīja Latvijas dabasbagātību lielās neizmantošas iespējas. Piemēram, Ilūgumiem siķiņa fabrika strādājot ar Vācijas smilti, bet ne ar Kuldīgas smilti, jo pēdējā pārāk augsts dzelzs oksīda procents. «Vai tad nevar to dzelzs oksīdu atdalīt?» — vaicājis Ulmanis. «... Pie māla iznāca runa par to, ka mūsu izrakšenās par zemu vērtē. Starp cītu pievedu tādu piemēru: viena avīze raksta, ka mēs nevarot domāt par ģimenes dzīvi, jo ģimene prasa maizi, bet tie 2 miljoni, kas pātēlābāt Latvijā atrodas, tikkā var dzīvību vilkt. Un ja mums nav izredzū jaunas zemes iegūt, tad nav izredzū mūsu zemei arī vairāk laužu uzturēt. — Šādu domu pāteicu, izvilknu no krūšu kabatas avīzu izgriezumu un nolasīju prieķā. Izlasijs prieķā tālākās celmās raksturojumu, no kuriem daži ir tāti iznīcīši, piebūvējot arī vārāju — liku iecīstētās rīkojumā.

«Mārtiņš Prīmanis — profesors. Bij. universitātes rektors. Noderīgs reprezentācijai. Darbam pilnīgi nederīgs. Kā cilvēks laipnis, vienkāršs, bez uzpūtības, labprāt daudz runā, tākai nevajag neviens darba prasīt. Rakstīja disertāciju par Kurzemes brūnogļiem. Laikā viņš reiz tur arī bijis. Bet neviens gan tik maz mūsu zemi nepazīna kā P. Viņš varēja sēdēt Rīgā mīkstā krēslā, bet izbraukt un parākt ar lāpstu, urbi vai āmuru, tas pilnīgi izslēgts. Pat palasīt lāgā neviņoja. Bet prata sēdēt krēslā, vadīt sēdes, gludi runāt, prata to, kas vajadzīgs reprezentācijai. Viss cītu, tākai tie nav tik noliedzoši autoritārajam režīmam — valsts iejaukšanās zinātnes dzīvē visumā tomēr veicināja zinātnes attīstību Latvijā, nevis otrādi, kā arī bija savas zinātnieku nodevas valdošajai varai un daudzi neaikārīgi zinātnieki pret Ulmani izturējās visai kritiski.

Tālākā tēmas izpēte var fiksēt lielā mērā saistīta ar J. Auškāpa personības un darbības izpēti gan Latvijas Republikas izglītības ministra amatā, ar Latvijas Universitātes un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas, kā arī jaunzīmējotā institūtu un biedrību darbības defalīzētu analīzi šajā laika posmā. Šī izpēte jau tu ne tikai gūt objektīvu prieķīstatu par zinātnes stāvokli I Latvijas Republikā, bet arī vēsturiski pamatojot zinātnes nākoņi Latvijā, piem. Latvijas Zinātņu akadēmijas nākoņi, Zinātņu akadēmijas institūtu, augstskolu un biedrību sadarbību, atsevišķu nozaru prioritātēm Latvijā, zinātnes finansējumu samērus no valsts un rāzošanas nozares fonām, u. fml. Lai vārētu dibināti oponēt A. Rubika izsacītajiem varbūt demagoģiskiem apgalvojumiem Latvijas Kompartijas 25. kongresā (1990. g. dec.) par «vandalismu», kas pašreiz notiekot Latvijas zinātnē, kur «fundamentālus un materiālus ieguldījumus prasošas sfēras tiek neatlaicīgi izspiestas ar nenozīmīgiem pētījumiem, kas vajadzīgi politiskiem un zinātniekiem.» Pareizas zinātnes politikas veidošanai jāzina pagātnes pierede, jāizvērtē, kas no tās aktuāls vēl šodien, kas pienemams un kās pieder pagātībai vien.

Tieši šajā aspektā nopietni jāizanalizē Ulmaņa zinātnes politika visās tās nāsēs, kā arī jāonāk pie secinājuma — vai foreiz jau bija pārdomāta zinātnes politika vai tikai tās aizmetēji. Nebūt neaicinu atgriezties pie pagātnes, taču pozitīvais un negatīvais ir jāizvērtē, jāmēģina prognozēt, kas un kādā virzienā un arī cik tālu foreiz būtu varējis attīstīties, jo daudz ko no iecīstētā K. Ulmanis vienkārši nepaguva nobeigt. Pārdomātas zinātnes politikas izstrādāšanai un īstenošanai viņa valdībai būtībā bija atvēlēti tikai 5 gadi, vēsturiski ārkārtīgi tās laiks, taču tājās pārveiktais neapšaubāmi pelna cienu un ievērtību.

* Sīkāk prezidenta K. Ulmaņa attieksme pret medicīnu aplūkota J. Stradiņa referātā II Pašaļas Latvijas ērstu kongresa paziņojumā (1993. g. jūnijā).

Ulmaņa laikā Rīgā tika sarīkota I Baltijas vēsturnieku konference 1937. g. augustā (piedaloties 12 valstu vēsturniekim), konferences goda protektors bija prezidents, kurš atklāšanas ceremonijā sacīja plašu runu. Ja agrāk Rīgā ierīkotie zinātnieku pasākumi — Baltijas jūras valstu hidrologu kongress, «medicīnas sinfēzes» kongress u. fml. bija zinātnieku pasākības rezultāts, tad šī vēsturnieku konference, tāpat kā agrāk Baltijas 2. arheologu kongress Rīgā 1930. g. bija plaši, valstiska mēroga pasākumi.

Vispār, var sacīt, ka Ulmaņa valdīšanas pašos pēdējos gados zinātnē Latvijā pamazām kļūst par valstiski aprūpētu sfēru, kas tiek atzīta gan nacionālos mērogos, gan gūst starptautisku rezonansu. Līdzās Latvijas Universitātei nostājas valstiski organizētas zinātnes institūcijas, ar mēsliem režīmām. Šīs tendences pāgādām dzīlāk nav pētītas, taču jau samērā pavīra analīze (šajā pētījumā) jauj izdarīt secinājumus, kas tuvī prof. A. Aizsillnieka secinājumam par Latvijas tautsaimniecību Ulmaņa režīma laikā, tākai tie nav tik noliedzoši autoritārajam režīmam — valsts iejaukšanās zinātnes dzīvē visumā tomēr veicināja zinātnes attīstību Latvijā, nevis otrādi, kā arī bija savas zinātnieku nodevas valdošajai varai un daudzi neaikārīgi zinātnieki pret Ulmani izturējās visai kritiski.

Tālākā tēmas izpēte var fiksēt lielā mērā saistīta ar J. Auškāpa personības un darbības izpē

PAŠAIZLIEDZĪGS DARBS LATVIJAS SENVĒSTURES LAUKĀ

Aizgājušajā mēnesī mūsu laikraksta redkolēģijas loceklis Latvijas vēstures institūta profesors, Dr. h. hist., LZA goda loceklis Jānis Graudonis nosvinēja 80 gadu jubileju un atskaitījās uz 60 intensīvā zinātnieku un pedagooga darbā pavadītām gadiem.

J. Graudonis dzimis Lazdonas pagastā 1913. gada 27. augustā frūciņa laukstrādnieka ģimenē. Jau bērnības un jaunības gados viņš pamatīgi iepazina lauku dzīves skarbumu, tācu tam līdzī nāca arī krievs rūdījums, kas tik nepieciešams jebkura senaies pētnieka darbā. J. Graudonis ir mācījies Sarkaņu pamatskolā un beidzis Madonas ģimnāziju. Pēc tam — brīvdienās un pa vakariem iztiku pelnīdams — viņš 1937. gadā pabeidzis Rīgas skolotāju institūtu. Gandrīz divdesmit gadus J. Graudonis ir strādājis par skolotāju Rīgā un dažādos lauku rajonos. Taču šai laikā viņu nepameta nodoms — turpināt izglītību, lai iegūtu vēsturnieka specializāciju. Tā jāatceras, ka arī pirmie latvisķas izceļsmes vēsturnieki — senaies pētnieki kā M. Silīns, P. Abuls, V. Balodis nāca no lauku skolotāju aprindām, kur tākai retajam bija izdevies iegūt speciālo augstāko izglītību, kā, piemēram, prof. F. Balodim.

J. Graudonis LU Vēstures fakultāti pabeidza pēckara laikā 1949. gadā, kad paralēli mācībām strādāja par laborantu LZA Vēstures institūtā. 1947.—1948. gadā viņš bija vietnieks arheoloģes Ē. Šnores vadītās ekspedīcijas darbā, kad pilnībā tika izpētīts seno latgalu kapulauku Pildas Nukšās. Diemžēl piecēdēmito gadu sākumā J. Graudoni skāra stājiniskās represijas, bija jāstājās darbs LZA un jāpātrauc sekmīgās studijas aspirantūrā. Darbu LZA Vēstures institūtā viņš varēja atjaunot tikai 1958. gada janvārī.

Tagad J. Graudonis ir ievērojams zinātnieks un sabiedrīks darbinieks, ko pazīst visā Latvijā. Viņš pieder Latvijas ar-

heologu pēckara perioda vecākajai paaudzei, kas ar savu darbību pat totalitarisma grūtajos apstākļos ir devusi lielu ieguldījumu senvēstures attīstībā. Gādu desmitmēji ilgi J. Graudonis ir bijis lielu arheoloģisku ekspedīciju vadītājs, vairāku svarīgu pētniecisku programmu ierosinātājs. Par savu pētījumu rezultātiem viņš regulāri informē visplašāko sabiedrību (izrakumi skates, referāti, publikācijas.) J. Graudona vārds labi pazīstams ārzemēs (Anglija, Vācija, Ungārija, Zviedrija) sakarā ar piedalīšanos starptautiskajās konferencēs, bet viņa biogrāfija publicēta J. Filipa Eiropas arheoloģijas enciklopēdijā.

J. Graudona kā Latvijas senākās vēstures speciālista zinātniskās intereses saistībā ar bronzas un dzelzs laikmeta sākuma pieminekļiem, kuru izpētei bija veltīta viņa kandidāta disertācija. Šo darbu sagatavojojot, tika veiktais intensīvas studijas dažādos muzejos, izdarīti plāni izrakumi Rēznu kapulaukā, Mūkusalā u. c. arheoloģijas pieminekļos. J. Graudonis šīs senveitas centfās izpētīt pilnīgi, kas ir svarīgi metodiskā ziņā, lai iegūtu vēsturiski ticamākus secinājumus. Pirms J. Graudona pētījumiem arheologi bronzas laikmeta aftradumus neizmantoja sociālekonomisko problēmu risināšanā, bet ar šādu analīzi izceļas aplūkojamā disertācija. Pāpildināta ar jauniem materiāliem, tā 1967. gadā publicēta atsevišķā grāmatā.

J. Graudonis ir speciāli pētījis agro metālu perioda celtnei, iedzīvotāju nodarbošanos, darba rīkus, apbedīšanas tradīcijas, etniskos jaufājumus, kontaktus ar germānu, slāvu un Baltijas somu tautām. Par šiem jaufājumiem viņš ir autors arī «Latvijas PSR arheoloģijas» atlētgajās nodalās (1974). Sadarbībā ar antropologiem J. Graudonis ir uzrakstījis grāmatu par viņa vadībā izpētīto Kivutkalna kapulauku (1985), bet par nociecinātajām

apmetnēm Daugavas lejtecē (Kivutkalns, Vinkalns u. c.) un to saimniecisko dzīvi publicējis plāšu monogrāfiju (1989). Minētajās grāmatās izteiktās jaunās atzinās par bronzas un agro dzelzs laikmetu Latvijā. J. Graudonis rezumeja doktora disertācijā, ko viņš sekmīgi aizstāvēja 1987. gadā PSRS ZA Arheoloģijas institūtā Maskavā.

Lielis un zinātniskā ziņā nozīmīgs ir J. Graudona vadībā pētīto arheoloģisko pieminekļu skaits (35) un kronoloģiskais diapazons, kas attiecas uz laiku no akmens laikmeta līdz vēlajiem viduslaikiem. Dažas izrakumi sezona viņš ir strādājis par vairākos objektos. Piemēram, 1974. gadā pēc izrakumi pabeigšanas plašajā Ikšķiles senvieku kompleksā (pils, baznīca, ciems, kapsēta) viņš ir strādājis divos Sējas ciema kapu uzkalnīnos un uzsācis Turaidas pils pētniecību. Līdzīgi tas bija 1979. gadā, kad paralēli izrakumiem Turaidā tika pabeigti pētījumi Lielupes krasatos. Tai pašā gadā J. Graudonis vēl veica arheoloģijas pieminekļu apzināšanu Rīgas rajonā sakarā ar jaunā Kultūras pieminekļu saraksta sastādīšanu. Par jubilāra augsto pienākuma apziņu liecīna fas, ka sakarā ar Plāviņu un Rīgas hidroelektrostaciju celtnei bieži nācās strādāt objektos, piemēram, Altenes pils

un tās tuvumā esošās apmetnes un kapulauki, kas tieši šai laikā nesaistījās ar J. Graudona zinātniskajām interesēm.

J. Graudonim ir raksturīga apskaužami ātra izpēļito materiālu publicēšana, kas atspogulojus augšminētajās trijās grāmatās, rakstos par Auru un Liepuņu kapulaukiem, Mūkusalu, Altenes pili, Ikšķiles Rumulu kapulauku, Turaidas pili u. c. J. Graudonis ir publicējis ap 300 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu. Tie ievietoti visos Latvijas arheologu un etnogrāfu atskaitei konferenču un materiālu krājumos, katrai «Arheoloģijas un etnogrāfijas» laidienu, dažādās enciklopēdijās, ārzemju žurnālos un rakstu krājumos (Čehija, Polija, Somija, Ungārija, Zviedrija). Nozīmīgi raksti un tēzei dažādos bijušās PSRS reprebliku izdevumos. J. Graudonis ir sagatavojis plašu arheoloģisko terminu vārdnīcu ar ilustrācijām četrās valodās (latviešu, angļu, krievu, vācu), kurās izdošana nākamajā gadā var klūt par ievērojamu notikumu starptautiskā mērogā, jo līdzīgas vārdnīcas kaimiņvalstīs izdots nav.

Blakus intensīvajam zinātniski pētnieciskajam darbam J. Graudonis vienmēr ir atradis laiku arī sabiedriskajam darbam. Piecdesmito gadu beigās viņu sastopam Latvijas dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības organizētājā vidū, pēc tam ilgus gadius J. Graudonis darbojās par šīs biedrības prezidiā priekšsēdētāja vietnieku. Vēlāk no šīs biedrības darba viņš tika nobī-

dīts par «buržuāziskā nacionālisma» neatļautu propagandēšanu. Astoņdesmito gadu beigās J. Graudonis aktīvi iesaistījās Tautas frontes, Zinātnieku savienības un Daugavas komisijas darbā. Kādu laiku viņš bija Rīgas latviešu biedrības valdes priekšsēdētājs.

J. Graudonis ir vairāku zinātnisku izdevumu redkolēģijas loceklis, Latvijas vēstures institūta žurnāla galvenais redaktors, Latvijas vēstures institūta habilitācijas un promocijas padomes priekšsēdētājs, Vēstures zinātni eksperīt padomes loceklis.

Pašlaik J. Graudonis ir eksperimentālās vēsturnieku pētījumiem notiek pils arhitektoniskā restaurācija, par pamatu nemot izrakumu materiālus un 16. gs. rakstīto avotu ziņas. Par Turaidas pilī, vienā no izcilākajiem Gaujas nacionālā parka arheoloģijas un arhitektūras pieminekiem. Te vienlaicīgi ar izrakumiem notiek pils arhitektoniskā restaurācija, par pamatu nemot izrakumu materiālus un 16. gs. rakstīto avotu ziņas. Par Turaidas pilī popularitāti liecīna fas, ka sezona laikā izrakumus apmeklē tūkstošiem ekskursantu, lielāko tiesu ārzemnieki, kuri iepazīstinās ar pils un apkārtējām vēsturi lieli nopelnī tieši eksperimentālās vēsturnieku pētījumiem.

Lielajā dzīves un darba jubilejā Prof. Dr. h. hist. Jāni Graudoni ar šī laikraksta starpniecību sveic kolēģi, skolnieki, kuri šim gadījumam arī ir sagatavojuši tāšu rāksu krājumus.

E. MUGUREVIČS,

Prof. Dr. h. hist.

Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas daļas vadītājs

Zinātnisko grādu nomenklatūra

	Latviešu valodā		Latīņu valodā	
	doktori	habilitētie doktori	doktori	habilitētie doktori
1. Arhitektūras	doktors	Dr. arh.	Dr. arch.	Dr. habil. arch.
2. Bioloģijas	doktors	Dr. biol.	Dr. biol.	Dr. habil. biol.
3. Daforzinātņu	doktors	Dr. dat.	Dr. h. dat.	Dr. sc. comp.
4. Ekonomikas	doktors	Dr. ekon.	Dr. h. ekon.	Dr. oec.
5. Farmācijas	doktors	Dr. farm.	Dr. h. farm.	Dr. pharm.
6. Filoloģijas	doktors	Dr. filol.	Dr. h. filol.	Dr. philol.
7. Filozofijas	doktors	Dr. filoz.	Dr. h. filoz.	Dr. phil.
8. Fizikas	doktors	Dr. fiz.	Dr. h. fiz.	Dr. phys.
9. Geogrāfijas	doktors	Dr. geogr.	Dr. h. geogr.	Dr. geogr.
10. Geoloģijas	doktors	Dr. geol.	Dr. h. geol.	Dr. geol.
11. Inženierzinātņu	doktors	Dr. inž.	Dr. h. inž.	Dr. sc. ing.
12. Ķīmijas	doktors	Dr. ķīm.	Dr. h. ķīm.	Dr. chem.
13. Lauksaimniecības	doktors	Dr. lauks.	Dr. h. lauks.	Dr. agr.
14. Matemātikas	doktors	Dr. mat.	Dr. h. mat.	Dr. math.
15. Mākslas	doktors	Dr. māksl.	Dr. h. māksl.	Dr. art.
16. Medicīnas	doktors	Dr. med.	Dr. h. med.	Dr. med.
17. Mežkopības	doktors	Dr. mežk.	Dr. h. mežk.	Dr. silv.
18. Pedagoģijas	doktors	Dr. ped.	Dr. h. ped.	Dr. paed.
19. Politoloģijas	doktors	Dr. polit.	Dr. h. polit.	Dr. sc. pol.
20. Psiholoģijas	doktors	Dr. psihol.	Dr. h. psihol.	Dr. psych.
21. Socioloģijas	doktors	Dr. soc.	Dr. h. soc.	Dr. sc. soc.
22. Teoloģijas	doktors	Dr. teol.	Dr. h. teol.	Dr. theolog.
23. Tiesību	doktors	Dr. jur.	Dr. h. jur.	Dr. iur.
24. Veterinārijas	doktors	Dr. vef.	Dr. h. vef.	Dr. med. vet.
25. Vēstures	doktors	Dr. vēst.	Dr. h. vēst.	Dr. hist.

AKADEMISKĀ BIBLIOTEKA

D. Rinholt. — Hamburg: Buske, 1990.

Vier Jahrzehnte baltische Geschichtsforschung: Die Balt. Historikertreffen in Göttingen 1947—1986 u. die Balt. Hist. Kommis.: Vortr. Veröff., Mitglieder / Verz. im Auftr. der Balt. Hist. Kommis. von Paul Kaegbein u. Wilhelm Lenz. — Köln: Mare Balticum, 1992.

Recenzenti: Dr. h. mat. R. Freivalds, Dr. ped. L. Burkovs, fiz.-mat. zin. kand. G. Zlatkus (Lietuva).

Ar darbu var iepazīties LU Zinātniskajā bibliotēkā Kalpaka bulvārī 4.

Tālr. uzziņām 229213.

* * *

8. oktobrī notiks LU habilitācijas un promocijas padomes pedagoģijā atklātā sēde (Kronvalda bulv. 4, 252. aud.).

— Plkst. 13.00 zinātnisko darbu kopumu pedagoģijas habilitētie doktora zinātniskā grāda iegūšanai aizstāvēs Dr. paed.

ANNA KOPELOVIČA.

Tēma «Darbmācība personības veidošanās sistēmā vispārizglītojošā skolā».

Recenzenti: Dr. habil. paed., prof. J. Anspaks, Dr. habil. paed., prof. R. Garleja, Dr. habil. paed., prof. L. Žukovs.

Ar zinātnisko darbu kopumu var iepazīties LU bibliotēkā.

— Plkst. 15.00 disertāciju pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai par tematu «Didaktiskā spēle kā

skolēnu mācību motivācijas veidotājs faktors» aizstāvēs **IVETA KĀPOSTA.**

Recenzenti: Dr. habil. paed., prof. Dz. Meikšāne, Dr. h. c. paed., doc. V. Zelmenis, Dr. paed., doc. M. Pjaveniece.

Ar disertāciju var iepazīties LU bibliotēkā.

— Plkst. 17.00 disertāciju pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai par tematu «Studentu profesionālās gatavības paaugstināšana ekoloģiskās audzināšanas darbam skolā» aizstāvēs **ILGA SALĪTE.**

Recenzenti: Dr. habil. paed., prof. L. Keirāns, Dr. habil. biol., prof. R. Kondračovičs, Dr. paed., doc. E. Kļaveniece.

Ar disertāciju var iepazīties LU bibliotēkā.

AUTORU IEVĒRTĪBAI!

«Zinātnes Vēstneša» redakcija lūdz iesniegt rakstus kārtējā mēneša pirmās puses numuram — līdz 29. datumam, mēneša otrās puses numuram — līdz 14. datumam.

Indeks 77165.
Iespēsts a/s «Preses nams» tipogrāfijā, Rīgā, Balasta dambī 3.
Augstspiede. 1 uzsk. Iespēloksne.
Metiens 1000 eks.
Pasūtījums nr. 2121